

УДК 376-056.263(477)

ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ОСВІТИ ОСІБ ІЗ ПОРУШЕННЯМИ СЛУХУ

Оксана ТАРАНЧЕНКО, Інститут спеціальної педагогіки НАПН України, м. Київ, Україна, ukreditor@ukr.net

У статті висвітлюються окремі аспекти модернізації та розбудови системи освіти осіб з порушеннями слуху в Україні.

Ключові слова: система освіти осіб з порушеннями слуху, програми раннього втручання, служба супроводу, інклюзія.

Оксана ТАРАНЧЕНКО, Институт специальной педагогики НАПН Украины, г. Киев, Украина

ПРІОРИТЕТНІ НАПРАВЛЕННЯ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ ЛІЦ С НАРУШЕННЯМИ СЛУХА

В статье освещаются отдельные аспекты модернизации и развития системы образования лиц с нарушениями слуха в Украине.

Ключевые слова: система образования лиц с нарушениями слуха, программы раннего развития, служба сопровождения, инклюзия.

Oksana TARANCHENKO, Institute of Special Pedagogy NAPS of Ukraine, Kyiv, Ukraine

PRIORITY DIRECTIONS FOR DEVELOPMENT OF NATIONAL EDUCATION FOR CHILDREN WITH HEARING IMPAIRMENTS

As a result of international conventions and declarations of human rights Ukraine is obliged to transform the system of special education, modern it. In the article for and against of special education are being argued. Despite lots of criticism at special education, Ukrainian special educators maintain its evolutionary and balanced transformation. They consider radical changes as damaging impact on system of special education.

Key words: system of special education, inclusion, early intervention programs, supervision.

Перехід до розбудови демократичного, відкритого громадянського суспільства, від ідей загальної рівності та усунення відмінностей між людьми до ідей соціального порозуміння, толерантного ставлення до відмінностей, визнання цінності кожної людини, зумовили зміну бачення прав осіб з порушеннями слуху, внаслідок чого система спеціальної освіти, яка досі вважалася оптимальною для них, стала не повною мірою відповідати демократичним цінностям.

Неприйнятними вбачаються закритість системи, яка спостерігається й досі, інституалізація, тобто бачення можливості навчання дітей із порушеннями слуху винятково у спеціальних закладах; недооцінювання ролі батьків у навчанні дітей та їхніх прав щодо вибору освітнього маршруту дитини; орієнтування спеціальної освіти на академічну підготовку певною мірою за рахунок особистісного та соціально розвитку тощо. Таким чином, все, що десятиліттями вважалося оптимальним, доцільним і логічним у системі спеціальної освіти, у реаліях сьогодення вбачається недостатнім для забезпечення прав дітей на здобуття якісної освіти та підготовки до життя в сучасному соціумі.

© Таранченко О., 2013

У зв'язку з ратифікацією численних конвенцій та декларацій у сфері прав людини, дитини, інвалідів, наша держава постала перед необхідністю впровадження змін у системи спеціальної освіти, доцільністю її модернізації. Попри значну критику на адресу спеціальної освіти, вітчизняні науковці-дефектологи обстоюють її еволюційну, цілеспрямовану, планомірну трансформацію, спираючись на досягнення сучасної науки і практики (як вітчизняної, так і кращих зразків зарубіжної), оскільки радикальні реформації в цій галузі в сучасних складних умовах (економічних і соціокультурних) означатимуть її руйнування.

Науково виважене проектування розвитку національної системи освіти осіб із порушеннями слуху на основі аналізу її генезису, прикладних досліджень у галузі спеціальної педагогіки, менеджменту освіти, суміжних галузях, документів щодо розробки науково обґрунтованої стратегії і тактики модернізації освітньої галузі, досвіду науки і освітньої практики зарубіжних країн дають змогу окреслити нові можливості вдосконалення, переформатування, розширення її функцій та структури.

У якості ключової структури в цій системі нам вбачається за необхідне створення ме-

режі **державної служби супроводу**. Така служба має організовуватися в кожному освітньому окрузі. Доцільність територіального поділу не за обласним принципом, а саме на освітні округи вже певний час обґрунтовують як практики, так і освітянські відомства. **Окружна служба супроводу** матиме змогу охопити всіх дітей місцевості та раціонально розподілити кадрові ресурси для задоволення потреб населення.

Основними її функціями мають бути:

- міжгалузеве координування та узгодження взаємодії ключових відомств (міністерств охорони здоров'я, освіти і науки, соціального захисту);
- комплексне регулювання міжструктурної діяльності (закладів, організацій, установ);
- ведення баз даних щодо осіб із порушеннями розвитку; закладів, організацій, установ, які надають медичні, освітні, соціальні та інші види послуг;
- визначення спектра послуг супроводу відповідно до класифікатора та віку суб'єкта;
- надання спектру послуг супроводу чи делегування таких послуг іншим структурам із подальшим моніторингом щодо їх надання;
- забезпечення наступності та неперервності послуг супроводу;
- здійснення діагностики та постійного діагностичного моніторингу суб'єктів супроводу;
- забезпечення та моніторинг програм раннього втручання;
- визначення можливих освітніх маршрутів суб'єктів (центри, дитячі садки, школи тощо);
- діагностико-консультативні;
- психолого-корекційні, психолого-реабілітаційні, медико-реабілітаційні;
- профдіагностичні та профреабілітаційні;
- соціальної реабілітації;
- навчально-просвітницька щодо суб'єктів супроводу (педагогів, вихователів, батьків).

Як свідчить зарубіжний досвід, перехід спеціальної освіти на новий етап розвитку має супроводжуватися не лише оновленням законодавчо-правового поля освіти, а й перспективами у зміні її економічного забезпечення. Такі зміни вбачаються в адресному фінансуванні кожної окремої особи, яка отримала документальне право на спеціальну освіту, починаючи з моменту його отримання (в ідеалі від народження). Інакше кажучи, має відбуватися цільове фінансування освіти та послуг супроводу дитини з порушеннями розвитку і

кошти мають «слідувати» за дитиною в той освітній заклад, який обирають її батьки чи вона сама (по досягненні певного віку). Це може бути як масовий загальноосвітній заклад, так і спеціальний. Реалізація цієї ідеї, яка втілена у практику багатьох країн світу, наразі для України бачиться нами як складна, але реальна. Наукові дослідження, досвід і практика зарубіжних країн підтверджують, що система спеціальної освіти в такому вигляді, якою вона є сьогодні в Україні, більш ресурсоемка, аніж масові заклади освіти, а її економічний ефект значно нижчий, аніж фінансування всього необхідного спектра корекційно-реабілітаційних супровідних послуг за рамками спеціальної системи освіти. Так, зокрема, зарубіжні фахівці підраховали (і наразі практичний досвід багатьох країн це довів), що економічно більш вигідно переносити пріоритети фінансування на систему ранньої допомоги і дошкільну ланку освіти. Адже рання допомога дає змогу більшій кількості дітей із порушеннями розвитку «влитись» в систему масової освіти.

Вочевидь, що такі складні завдання, як трансформаційні зміни в системі спеціальної освіти, не можуть вирішуватися у короткі терміни. Реалії сьогодення визначають низку першочергових завдань, вирішення яких сприятиме розбудові національної системи освіти осіб з порушеннями слуху:

- ✓ розроблення кодованого класифікатора порушень розвитку;
- ✓ визначення та унормування переліку супровідних послуг для певної нозології (відповідно до класифікатора);
- ✓ створення нормативно-законодавчого поля щодо забезпечення і фінансування супровідних послуг;
- ✓ облік усіх осіб із порушеннями слуху від народження та створення відповідної електронної бази даних (єдиного реєстру) для забезпечення комплексної допомоги та супроводу;
- ✓ максимально раннє (з перших тижнів/місяців життя) виявлення порушень у розвитку дитини та надання комплексної медико-психолого-педагогічної допомоги дитині (слухопротезування, кохлеарна імплантація) та її сім'ї;
- ✓ максимальне скорочення часового розриву між виявленням порушення і початком цілеспрямованого навчання (раннє втручання);
- ✓ неперервність процесу навчання та можливість його продовження протягом життя;

✓ побудову всіх можливих освітніх маршрутів, для досягнення дитиною максимальних для неї результатів;

✓ можливість вибору батьками освітнього маршруту своєї дитини та можливість його зміни на кожному з етапів навчання (зокрема освітніх закладів, які використовують різні підходи, методики, методи у своїй практичній діяльності);

✓ обов'язкове залучення батьків до освітнього процесу від самого народження дитини, підготовка їх до цього відповідними спеціалістами;

✓ надання вже існуючим закладам освіти нових функцій (консультативна допомога сім'ям, ресурсні центри для інклюзивних закладів, тренінгові бази для педагогів загальноосвітніх шкіл тощо);

✓ створення освітніх закладів нового типу;

✓ створення державної системи супроводу осіб із порушеннями слуху (від народження і упродовж життя).

✓ використання специфічних методів, прийомів, засобів навчання з урахування сучасних досягнень науки та техніки;

✓ більш індивідуалізоване навчання, зважаючи на поліморфність контингенту осіб із порушеннями слуху;

✓ варіативність навчальних підходів, методів навчання та викладання (використання української жестової мови; впровадження білінгвального підходу; диференційованого викладання тощо).

Коротко розглянемо деякі з цих позицій.

Зважаючи на те, що порушення слуху це не суто медична, а й соціальна проблема, для її розв'язання необхідна цілеспрямована державна підтримка, координація зусиль низки відомств, їх структурних підрозділів, різних закладів та організацій (державних, приватних, громадських). Основною умовою ефективною реабілітації та забезпечення належних умов для розвитку і навчання, соціальної комунікації осіб із порушеннями слуху є сучасна діагностична апаратура, слухові апарати, кохлеарні імпланти, які мають використовуватися з раннього віку дитини. Світовий досвід свідчить, що забезпечення раннього виявлення порушень слуху, адекватного лікування та реабілітації можна вважати довготривалими інвестиціями, які дають змогу навіть отримати економічну вигоду в майбутньому. Проведення ехоскринінгу новонароджених із подальшим відповідним обстеженням глухих та слабочуючих дітей і забезпечення після

слухопротезування або кохлеарної імплантації адекватної ранньої реабілітації (з 3 – 6-місячного віку) дає змогу в більшості випадків досягти позитивних результатів: ці діти можуть навчатися в загальноосвітній школі, вищому навчальному закладі і матимуть змогу повною мірою інтегруватися в суспільство. Варто зазначити, що в США та Канаді, в більшості країн Євросоюзу, де проводяться спеціальні обстеження всіх новонароджених, запроваджено обов'язковий ехоскринінг. Сучасна апаратура для реєстрації отоакустичної емісії (ОАЕ) або слухової реакції стовбура головного мозку (ABR) уможливило проведення дослідження стану слуху в немовлят уже через 3 години після народження.

Тому, доцільним вбачається: запровадити програму скринінгу новонароджених для раннього виявлення порушень слуху; запровадити системний підхід до діагностики, лікування та реабілітації осіб із порушеннями слуху та забезпечення сучасних стандартів надання медичної допомоги; устаткувати заклади охорони здоров'я необхідним обладнанням для діагностики, лікування та реабілітації осіб цієї категорії; віднайти можливості закупівлі засобів реабілітації (слухових апаратів та кохлеарних імплантів) за кошти державного та місцевих бюджетів, створити та забезпечити функціонування державного реєстру осіб із порушеннями слуху. Поступове впровадження цих заходів уможливить створення системи ранньої діагностики вроджених порушень слуху в пологових будинках України, що дасть змогу:

+ істотно підвищити виявлення таких розладів у новонароджених та вчасно розпочати програми раннього втручання, що в разі поліпшить розвиток дитини, а згодом і навчання;

+ сприяти інтеграції та реінтеграції в суспільство осіб із порушеннями слуху;

+ забезпечити вчасне лікування та реабілітацію дітей із порушеннями слуху;

+ збільшити можливості щодо вчасного і адекватного слухопротезування (слуховими апаратами та кохлеарними імплантами);

+ зменшити витрати на організацію та утримання спеціальних дошкільних та шкільних закладів (груп, класів) для дітей із порушеннями слуху внаслідок зменшення необхідності в них;

+ забезпечити організацію довготривалого спостереження, проведення досліджень, розробку та впровадження стандартів супроводу осіб, які мають порушення слуху;

+ зменшити втрати, зумовлені тимчасовою та стійкою непрацездатністю внаслідок погіршення стану слуху.

Пріоритетними мають стати і програми раннього розвитку/програми раннього втручання («early intervention»), що поширилися в США та країнах Європи ще у 70-ті роки ХХ ст. Загалом ці програми мають на меті діяльність за такими напрямками: оцінювання рівня розвитку дитини; організація розвивального середовища для дитини, розвиток і корекція всіх сфер (зорового, слухового сприймання, предметних дій, передумов розуміння мовлення та активного мовлення дітей, емоційної сфери та розумового розвитку, соціальних навичок, виявлення спеціальних освітніх потреб з огляду на певні порушення розвитку), а також соціальний і психологічний супровід дитини та її родини, консультування батьків, їх спеціальне навчання; координування певних видів допомоги, необхідної дитині та сім'ї тощо.

Загалом, раннє втручання може: запобігти подальшим ускладненням у разі запровадження відповідної терапії, слухопротезування, допомоги сурдопедагога та логопеда; посилити результати корекційних заходів; подолати/послабити порушення або певним чином полегшити стан дитини; створити можливість для хорошого старту в розвитку слухового сприймання, розвитку мовлення, мислення, інших необхідних навичок; сприяти позитивному ставленню дитини до оточення та, відповідно, оточуючих до неї; створити почуття турботи та емпатії.

В Україні окремі організації практикують ранню допомогу дітям різних категорій. Водночас, її не можна охарактеризувати як поширену та системну. Загалом, такі програми раннього втручання вивірені практикою багатьох країн з точки зору економічної та гуманістичної доцільності. Тож, запровадження в якості обов'язкової державної системи раннього розвитку із забезпеченням її методиками комплексної допомоги можна вважати першочерговим завданням для розбудови національної системи освіти осіб із порушеннями слуху в Україні. Водночас, варто застерегти, що розбудова нової системи в жодному разі не має стати причиною відмови від уже існуючих закладів, які надають ранню допомогу. Вони поступово мають влитися в загальнодержавну службу ранньої допомоги, відповідним чином реорганізуючись.

Вочевидь, можливі зміни в структурі національної системи освіти осіб із порушеннями слуху – створення закладів нових типів, зокрема й інклюзивних, надання існуючим закладам спеціальної освіти нових функцій (надання допомоги дітям та їхнім сім'ям у різних сферах, консультативні, тренінгові, ресурсні центри тощо) – дадуть змогу сформувати якісно новий механізм взаємодії загальноосвітніх і спеціальних навчальних закладів та оптимізують діяльність уже існуючих освітніх закладів. Вони дадуть змогу забезпечити більшості дітей із порушеннями слуху варіативність освітніх маршрутів та ранню інтеграцію в колективи однолітків із типовим розвитком з урахуванням індивідуальних можливостей і особливостей кожної дитини.

Визнаючи перспективність закладів нового типу, неприпустимо руйнувати систему спеціальної освіти, яка вже сформувалася. Паралельно зі створенням нових закладів важливо удосконалювати вже існуючі, надаючи їм нових функцій, розбудовуючи якісно нову взаємодію спеціальних та загальноосвітніх закладів. Межі між масовими і спеціальними закладами мають стати прозорими, щоб кожна дитина з порушеннями слуху мала змогу реалізувати своє право на освіту в будь-якому типі освітнього закладу і отримати якісну освіту та необхідну спеціальну підтримку для досягнення максимальних результатів.

Нові завдання, які постають перед спеціальними школами для дітей із порушеннями слуху, обумовлені не лише оновленням змісту освіти, новими стандартами тощо, а й інклюзивними тенденціями. Вони мають трансформуватися так, аби стати багатofункціональними та виступати ресурсними центрами для загальноосвітніх шкіл і їх педагогів, учнів та батьків. Маючи в своєму арсеналі практичний досвід, матеріальні (спеціальну техніку, апаратуру, комп'ютерні програми тощо) та кадрові ресурси, вони можуть також забезпечувати загальноосвітні заклади специфічними матеріалами та методами викладання; проводити спеціальні індивідуальні заняття з розвитку слухового сприймання та розвитку мовлення; штатні психологи спеціальних шкіл можуть надавати допомогу як дитині з порушеннями слуху, котра навчається в масовому закладі, так і педагогам, дитячому колективу класу. Поширеною формою роботи в багатьох країнах Західної Європи і Північної Америки є так зване спільне/командне викладання,

своєрідна форма одночасної співпраці викладача масової та спеціальної школи на уроці. Ситуація, яка наразі склалася в Україні, з тенденцією до скорочення контингенту учнів у спеціальних освітніх закладах виникає у педагогів цих шкіл відчуття тривоги (чи потрібні мої фахові знання, чи не закриють школу тощо). Ці побоювання закономірні, але невиправдані, адже кількість дітей із порушеннями слуху в популяції дитячого населення не зменшується, тож і досвід, практичні вміння сурдистів матимуть попит й надалі. Однак формат надання фахової допомоги дітям із порушеннями слуху, режим їх навчання певною мірою змінюватиметься. Чимало країн Центральної та Східної Європи, які мали аналогічні до нашої системи спеціальної освіти осіб з порушеннями слуху (вочевидь і близькі стартові умови) вже прийняли нові функції таких закладів освіти, а спеціальні педагоги – нові ролі. Так, наприклад, в Угорщині спеціальні школи стали «Об'єднаними спеціалізованими центрами освіти», що водночас виконують традиційні функції – навчають дітей із порушеннями розвитку, а також і функції ресурсного центру («мобільні» вчителі надають підтримку і консультації в загальноосвітніх школах, дитячих садках, допомагають батькам у програмах раннього втручання тощо).

У Чехії наразі можна спостерігати ще одну цікаву форму трансформації спеціальних освітніх закладів – це так звана зворотна інтеграція. Ідеться про те, що всі спеціальні школи мають офіційний дозвіл навчати дітей, які не мають порушень розвитку (до 25 % від всіх учнів закладу). Окрім цього у Чехії спеціальні школи мають у своїй структурі і спеціальні освітні центри для молоді,

фахівці яких забезпечують діагностику, спеціальні заняття, психотерапевтичні послуги, допомагають педагогам під час складання індивідуальних планів тощо. Для України це може бути прийнятним для тих спеціальних закладів освіти, які надають ценову освіту та віддалені від великих міст.

Вочевидь, ці тенденції дедалі поширюватимуться і в Україні, адже за даними Організації Економічної Співпраці та Розвитку (що тісно співпрацює з Юнеско, Євростатот, Центром освітніх досліджень та інновацій), наприклад в Німеччині, Бельгії, Голландії наразі лише 3 % дітей віком від 5 до 17 років навчаються у спеціальних закладах освіти; у Великобританії та Швеції – 2 %, а загалом у половині країн, що входять до Організації Економічної Співпраці та Розвитку таких дітей 1 %. Переважно такі показники є результатом раннього виявлення, належної діагностики порушень, широкого охоплення дитячого населення програмами раннього втручання та інтенсивної корекційно-реабілітаційної роботи фахівців у дошкільний період.

Модернізація системи освіти осіб із порушеннями слуху наразі потребує проведення фундаментальних порівняльних, пролонгованих досліджень у різних напрямках сурдопедагогіки та сурдопсихології, менеджменту освіти, суміжних галузях. Водночас, досвід зарубіжних країн, поданий через призму розуміння сучасних запитів педагогічної науки і практичної освіти в Україні, вдосконалення техніки і нових технологій може стати вагомим підґрунтям для здійснення інноваційних «проривів» у подальшій розбудові національної системи освіти осіб із порушеннями слуху.

ЛІТЕРАТУРА

1. Досвід втілення положень про освіту для дітей з особливими потребами в країнах Центральної Європи. Пер. з англ. – Київ. – 2006. – 42 с.
2. Колупаєва А. А. Діти з особливими потребами та організація їх навчання. Видання доповнене та перероблене / А. А. Колупаєва, Л. О. Савчук. – К. : – 2010. – 235 с.
3. Інклюзивна освіта. Підтримка розмаїття у класі: практичний посібник / Лорман Тім, Деспелер Джоан, Харві Девід; пер. з англ. – К. : СПД-ФО Парашин І. С. – 2010. – 296 с.
4. L o r e m a n T. (2010). Essential inclusive education-related outcomes for Alberta pre-service teachers. Alberta Journal of Educational Research, 56(2) 124 – 142.
5. L o r e m a n T., D e p p e l e r J. M., & Harvey, D.H.P. (2010). Inclusive education: Supporting diversity in the classroom (2nd Ed.). Sydney: Allen & Unwin.

REFERENCES
(TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Dosvid vtilennia polozhen pro osvitu dlia ditei z osoblyvymy potrebamy v krainakh Tsentralnoi Yevropy. Per. z anhl. – Kyiv. – 2006. – 42 p.
2. K o l u p a i e v a A. A., S a v c h u k L. O. Dity z osoblyvymy potrebamy ta orhanizatsiia yikh navchannia. Vydannia dopovnene ta pereroblene. – K. – 2010. – 235 p.
3. Inklusyivna osvita. Pidtrymka rozmaittia u klasi : praktychnyi posobnyk /Lorman Tim, Deppeler Dzhoan, Kharvi Devid; per. Z anhl. – K. : SPD-FO Parashyn I. S. – 2010. – 296 p.
4. L o r e m a n T. (2010). Essential inclusive education-related outcomes for Alberta pre-service teachers. Alberta Journal of Educational Research, 56(2) 124 – 142.
5. L o r e m a n T., D e p p e l e r J. M., & Harvey, D.H.P. (2010). Inclusive education: Supporting diversity in the classroom (2nd Ed.). Sydney: Allen & Unwin.